

ПОЛИТИЧЕСКА СТАБИЛНОСТ ПРИ ПРЕХОДА КЪМ ДЕМОКРАТИЧНО ОБЩЕСТВО

България се намира в период на труден преход от тоталитарни към демократични структури на гражданското общество. В него трябва да се формират основите на пазара и свободната конкуренция, плуралистична политическа система, разделение на властите и защита правата на личността, форми на демократично обществено съзнание и нови политически ценности. Този процес е изключително сложен, противоречив и има неустойчив характер.

Изходът и постигнатите резултати на прехода към демокрация (както показва и историческата практика на Испания, Португалия, Чили, Аржентина и др.) зависят от възможността да се дефинира и реализира определена степен на социалнополитическа стабилност в условията на динамични и дълбоки икономически, политически и социокултурни промени. Демокрацията няма шанс да оцелее, ако в страната се наложи хаотична неефективност, липса на елементарен политически ред, неспособност за вземане на бързи решения. Необходимо е създаването на определена рамка на социалнополитическа стабилност за движението към устойчиви демократични структури. Възможно ли е това? Съвместими ли са изобщо стабилността и качествената промяна? Какви теоретични подходи биха позволили най-надеждно изследване на проблема за оглеждане демократизацията на българското общество?

Отговори на тези въпроси се търсят в дискусията, проведена с участието на ст.н.с. *Добрин Канев*, к.ф.н., н.с. *Наташа Ралева*, к.и.н., н.с. *Мария Йорданова*, к.ю.н., н.с. *Александър Рангелов*, к.ф.н., н.с. *Елена Девджиева*, к.и.н.

Добрин Канев: Вече е очевидно, че постепенният и продължителен преход, който предполага принципната способност на досегашната (тоталитарна) система да се реформира, се оказва невъзможен за източноевропейските страни. Въпреки че не липсваха подобни опити и стремежи, в недрата на старата система не можаха да възникнат нито пазарни отношения, нито демократични политически структури. За България, както и за останалите източноевропейски общества, преходът прие по-рязък характер, с особени фази на демонтаж на тоталитарната система и собствено изграждане на демократични структури. Този процес крие дълбоки опасности за обществата, които нямат трайни демократични традиции. Той означава взривоопасни промени, конфликтен заряд и отхвърляне на предходните ценности. Създават се условия за разпадане на социума. Освобождава се огромен потенциал от натрупана негативна соци-

ална енергия, чието неконтролируемо поведение води до социален хаос и разграждане на континуума на обществените връзки.

За определен период съществува специфичен "системен вакуум", когато старият ред вече не работи, а новият още не функционира. Тоталитаризмът като система на обективизирани взаимоотношения, стереотипи на социално поведение и форма на обществено съзнание далече не е унищожен. А и разграждането не винаги означава безвъзвратно включване в общата насока на демократичните промени. В такава обстановка на несигурност и социално напрежение старите структури могат да се възпроизведат. Стават възможни и варианти на прехода, облечени в познатите форми на нов тоталитаризъм или авторитарен режим.

Ако парифразираме Jürgen Habermas, бихме могли да поставим с достатъчни основания и за нашето общество, ключо-

вия въпрос, как може след невъзвратимата зауба на основни образци да се запази някаква приемственост и стабилност на социума?

СТАБИЛНОСТ НА СОЦИАЛНАТА СИСТЕМА

Наташа Ралева: В контекста на общата (историческа) еволюция на социума стабилността не е задължителна характеристика на развитието: то се разгръща както в продължителни периоди на стабилност, така и в условия на нестабилност и криза. Но безспорно тя е необходимо условие за съществуването на социума и неговите определящи взаимовръзки, когато се изследват от позициите на теорията за сложните системи. В този смисъл социалната стабилност може да се дефинира с тенденцията към търсене на общ (common) хомеостазис, който осигурява функционален интегритет на обществените връзки и възможности за развитието на социума. Подобно определение стои близко до идеята на J. Schumpeter, разглеждащ равновесието като теоретична норма, която никога не се постига, без да претендира за гносеологично и онтологично съответствие.

Оттук, стабилността на социума не се предполага в абсолютни степени, които се постигат на основата на статичното равновесие на системата и пълната ѝ изолация от взаимодействия с външната среда. Сложните и динамични системи – а обществените са именно такива – се намират в перманентна неустойчивост спрямо стабилността на статиката. Всяка система има способността да се изолира до някаква степен или в някои свои части (подсистеми) от смущенията във външната и външната среда. Но няма система, която да е в състояние да го прави постоянно и изцяло. Тя може да си позволи да упорства само за определени (лимитирани) периоди с различен успех и по отношение на ограничени параметри, ако иска да съществува.

Мария Йорданова: Теоретично е възможно да се изведе една обща позитивна дефиниция за социалната стабилност, достатъчно абстрактна по съдържание, за да бъде приложима за всички общест-

вени системи и същевременно, включваща възможности за конкретизиране в контекста на развитието на дадена обществена система. Но за предпоставяне е към стабилността да се подхожда като към нещо относително, като към континуум на основни принципи и компоненти на социалната система, имплицитно или експлицитно включващи промяната.

Добрин Канев: Възможни са различни подходи за определянето на стабилността, макар че основният "патент" припечелват представителите на теорията за системите в политологията. Класическата теория за системите и нейното третиране на стабилността изглежда обаче твърде проблематична от гледна точка на развитието на обществото, което се идентифицира с определени промени. Функционалистката презумпция за стабилност или оставя настрана процесите на обществената промяна, или ги разглежда като смущение или разстройство на стабилността и с това изначално ги поставя под негативната оценка за дисфункционалност, като се има предвид, че обикновено целта на подобни анализи е запазването на изследваната система. В този смисъл, дори и да третира промените, обикновено това е в духа на възможностите за подобряване, рационализиране, ефективизиране на анализирани системи, което не е особено продуктивно от гледна точка на проблема за стабилност в условията на преход.

Елена Деведжиева: Този извод важи и за един от най-често прилаганите модели за анализ на поведението на обществените системи – адаптационният, който разглежда обществената система като саморегулиращ се организъм, чиято устойчивост зависи в най-голяма степен от състоянието на функционалните връзки между основните елементи и структури. Гъвкавото взаимодействие и балансът между тях осигуряват необходимата степен на устойчивост, позволяваща на системата да се адаптира към значителни вътрешни промени, когато се реструктурират основните ѝ компоненти или към неблагоприятната конюнктура в международните отношения. Адаптационният модел обаче не работи в определени исторически периоди, когато

става смяна на парадигмата на общественото развитие, когато се дестабилизируют главните и най-динамични компоненти на обществената система, когато се разрушават основните социални структури и съответно връзките между тях. Фактори и тенденции от различен характер се групират в една или друга комбинация и създават верига от постоянни и задълбочаващи се кризисни състояния, която надхвърля по своите измерения адаптационните способности на системата.

Добрин Канев: Очевидно, ще е необходим избор на такъв теоретичен подход, който дава възможност за аналитично обхващане и за позитивна оценка на дълбоки политически и социални промени, които са свързани с разрушаването на съществуващата система.

Едната възможност е, като се остане вътре в спектъра на теорията за системите, да се търсят подходящи нейни разновидности. Защото самите представители на това теоретично направление още от самото начало са търсили изход от тази несъмнена слабост на своята теория. Налице са в това отношение опитите да се формулира прецизно разликата между промени вътре в системата и промяна на системата, и тя да се включи в цялостната концепция, както и да се третира разрушаването на една система като промяна вътре в една по-обхватна система (F. Cancian). Други се стремят да гледат на обществото като на система, която се стреми не непрекъснато да се поддържа в равновесие, а която реагира и се опитва да се справи с напрежения и смущения (W.E. Moore). При това положение се включва и възможността тя да не се справи с напреженията и дори да се разруши при определени условия.

По-добри възможности в този смисъл дава теорията на A. Etzioni за активното общество и неговото понятие transformability, с което се допуска изрично и възможността от постигане на качествено нова система. Тази теория има и друго важно предимство: тя поставя под въпрос схематичното противопоставяне на насилствената революция на мирната еволюция. Действителната промяна се измерва с друг тип критерии като контрол, ефективност, партиципация, консенсус.

Всичко това ни подтиква да се обърнем към по-новите теории за системите, при които стабилността се основава не на твърдо определени основания, състояния или ценности, а се определя от възможностите за промяна. Преди всичко става дума за т.нар. динамично-прогресивна теория на системите с нейните системно-целеви модели. Това са модели за максимизиране на една от променливите на системата, независими от последиците за другите променливи (а и за системата). Сред изследователите няма единство кой от факторите ще е привилегированият. Но в нашия случай това би могло да бъде демократизацията. Всъщност тези нови подходи показват, че главният проблем в теорията за системите днес е преди всичко въпросът за насочването на системите и за тяхната планирана промяна.

Наташа Ралева: Защото стабилността на социалната система не е изразител на социална инертност: тя включва в себе си динамичния потенциал на значими социални и политически промени, а често и сама ги изисква.

Мария Йорданова: Динамичните характеристики на стабилността се очертават главно от анализа на способността на социума да посрещне реалните и потенциални конфликти вътре в него и предизвикателствата на външната среда. Те определят критичните способности на системата и на нейните подсистеми да се адаптират, коригират, да контролират или да модифицират параметрите и структурите, за да се справят с вътрешните и външни смущения, стигащи до стресови ситуации.

Наташа Ралева: Вероятните и възможни състояния на тази стабилност се ранжират в спектъра, лимитиран от две пределни или критични негови значения за съществуването на системата. Те са свързани с типа на структурната организация и поведението на самата система.

В едната страна на спектъра се намират системи, които показват сравнително висока степен на социалнополитическа стабилност. Най-често тя е резултат от силната съпротива на промените или неспособността за адаптация на системата към изменящите се условия на нейното

съществуване. И в двата случая се създава по-скоро имитационна, отколкото жизнеспособна стабилност. Системата се ограничава във вътрешните импулси и външните стимули за развитие, което я обрича само на функциониране и стагниране в рамките на елементарното (просто) възпроизвеждане. Подобна стабилност е безперспективна по отношение на системата. Заг видимостта на високата стабилност протичат процеси на нарастване на дисфункциите на социалния организъм, засилване на социалната ентропия (в широкия смисъл на дезорганизация) и хаосът. Силната централизация (или хиперцентрализъм) се утвърждава като необходим форма на социалната организация. Само тя е в състояние да запази вътрешната цялост на системата, подпомагана от монополизирането на информационно-комуникативните връзки и подгизването на процесите на саморегулация на микро- и макроравнище. Такава система разчита на въвеждането на силни демпфериращи елементи, т.е. елементи, разсейващи натрупването на енергия, която поражда склонности към колебания в устойчивата ѝ работа (например, свръхбюрократизацията, монополната държавна собственост, доминирането на една идеология и др.). Почти всички връзки и отношения се превръщат във вертикални, опосредствани от централизираните йерархични структури на власт и управление. Отсъстват или са много слаби обратните връзки на всички равнища в системата, което я лишава от ефективни механизми за саморегулиране на повишението ѝ и от избора на алтернативи. Това силно ограничава адаптационните способности на социалната система към външните условия.

В резултат, в дадената система няма легални средства за изразяване на социалния конфликт и използването на неговите позитивни функции. Изключени са възможностите за легитимен натиск върху властта с цел да се променят осъществяваната политика или да се предприемат реформи в социалноикономическия и политически компонент на системата. Няма узаконени механизми за смяна на властта и коригиране на нейните грешки, тъй като съзнателността, изборността и сменяе-

мостта на властващите и управляващите са лишени от адекватно съдържание. Скритото нарастване на деструктивните, конфликтногенни процеси водят до натрупването на обществено недоволство и социално напрежение. Формира се потенциалът на разрушителен социален макроконфликт в системата. Тя се оказва в парадоксалната ситуация упорито да продължава да запазва дадена форма на стабилност, независимо от настъпилите промени, което не може да означава друго, освен процес на разпадането на системата.

В другата страна на спектъра на социалнополитическата стабилност се намират неговите минимални значения, които системата успява да запази в условията на дълбоки трансформации, засягащи нейните компоненти, функции и отношения с външната среда. Фактически, това е жизнената (критична) граница за социалната система, зад която започват ускорени процеси на дезинтегриране на социума, разграждане на всички вътрешни връзки, бурно разрушаване на структурите. Разпада се системността като конституиращ принцип на социалната общност. Настъпва *разрив* в последеността и приемствеността на социалното движение. Създават се условия за революционно-насилствена алтернатива на прехода към качествено нова определеност на системата, заредена с рисковете на граждански войни, религиозни и етнически въоръжени конфликти, социални бунтове, тотална маргинализация на обществото и др. Очевидно, последствията от такова развитие, което използва разрушителни форми за преодоляване на противоречията и за балансиране на интересите в системата са много по-опасни за обществото като цяло, отколкото мирното разрешаване на конфликтите. Обикновено до подобна гранична стабилност, заплашена от възможности за разрушаване, се стига в условията на дълбока социалноикономическа и политическа криза, чиито деструктивни процеси не могат да бъдат овладени от системата и насочени към нейното самоизменение. Опитите да се запази стабилността на социалната система чрез удължаване на кризата или насилствено подтискане на социалните конф-

ликти и свързаните с тях промени водят до процеси на деградация и историческо движение по низходяща траектория.

Социалнополитическата стабилност варира непрекъснато в посочените критични граници в зависимост от структурата на системата, въведените в нея стабилизиращи фактори и саморегулиращи механизми, от силата, дълбочината и насоката на промените в интрасоциалната среда и дестабилизиращите ефекти на екстрасоциалната среда.

СТАБИЛНОСТ И ПРЕХОД

Наташа Ралева: Проблемът за търсенето на стабилност съществува във всеки момент от функционирането и развитието на обществената система. Но той придобива първостепенно значение в хода на големите социални трансформации, независимо дали се поставя или не като изрична цел на системата. Тогава обществото навлиза в твърде неустойчиво преходно състояние поради комплексността и дълбочината на промените, т.е. става дума за промени, които засягат всички главни параметри на социалната система – компонентите, структурата, функциите, формите на развитие. Понякога те се проявяват веднага и в пълна сила, понякога съществуват в скрита или опосредствана форма. Налице е дестабилизация на структурата на системата като цяло. Открито започват да се извършват промените в социалните интереси, установената йерархия на тяхното удовлетворяване и форми на съгласуване. Променят се социалната структура, относителният дял и социалният статус на различните слоеве и групи. Протича преценка на ценностите. Формира се ново съотношение на социалните сили и политическите партии, като едни от тях стават изразители на целенасочената политическа воля за промяна. Паралелно се освобождава натрупаната негативна социална енергия в системата, която търси форми и начини за самоизразяване и натиск върху посоката и темповете на промяната.

Мария Йорданова: Трансформациите се дефинират негативно по отношение на стабилността. Дисфункционалните ак-

тове, които водят до разрушаване на системата не могат да се тълкуват само като *външни* въздействия от средата. В случая протичат процеси на разграждане на системата, на отхвърляне на съществуващото ѝ социално качество.

Александър Рангелов: А стабилността е преди всичко охранителна категория, стремеж да се съхранят съществуващите системни свойства на обекта. Ако тя допусне някакви промени и нещо повече, известно радикализиране на промените, то те са насочени към такава социална рационалност, която ще гарантира ефективното функциониране на системата в рамките на съществуващото социално качество. В този контекст е трудно да се съди за параметрите на стабилността на нещо, което още не съществува, т.е. познатото старо се отхвърля, а системните свойства на новото още не са ясни. Дори не е ясна още посоката на новото социално строителство.

Добрин Канев: Тук възниква проблемът за критериите за идентичност, основаната за определението "нова система". Изводът, че една система се е променила качествено, би означавал, че е възникнала *нова* система на основата на старата, че структурните и функционалните отношения на старата система са били променени по такъв начин, че след края на този процес двете състояния не биха могли да се характеризират като една и съща система. Особено сложно стои въпросът, когато едно общество престава да съществува и в кой момент може да се каже, че е възникнало ново общество.

Да си спомним сполучливото определение на Н. Luhmann, че "една социална система не е твърдо типологически фиксирана като организъм. От едно магаре не може да стане змия, дори и тогава, когато такова развитие би било необходимо за оцеляване". Напротив, едно общество може да претърпи дълбоки структурни промени, без да загуби идентичността и постоянното си съществуване. Критерия не могат да бъдат личностите, които остават свързващо звено с миналото общество. Дали това са общите важни ценности и норми на обществото?

Александър Рангелов: За да се изследва проблемът за стабилността по време на

прехода от едно към друго социално качество на системата е възможно да се направят предварителна диференциация на елементите на социума според техния генезис. Той откроява градивните елементи на социума, безотносително към конкретно-историческите му характеристики. Те са свързани преди всичко с икономическата дейност и в това отношение социометричният анализ би бил като че ли най-продуктивен. Социалният проект би оправдал характера си на предварително проучване на елементите на стабилност в тази фундаментална сфера най-вече и затова, че изследването на този процес рефлектира върху екзистенциалните проблеми на обществото. Но за стабилността по време на прехода от съществено (а може би и най-съществено) значение е качеството на човешкия фактор. Върху него влияят много други фактори и всеки от тях със свои специфични характеристики, които също подлежат на промяна. Тук се отнасят политическите формации, чиято философия трябва да мобилизира и канализира човешката енергия; тук са социално-психологическите особености на общественото съзнание; промените в социокултурната роля на такива мощни социализиращи фактори като масмедията и т.н.

Тези разсъждения ни водят към тезата, че изследването на стабилността по време на прехода има смисъл, ако стабилността се разглежда като своеобразен конструктивен и трансмисионен механизъм, който се дистанцира от деструктивното "нито-нито", т.е. разграничава се от опростителското разбиране на процеса на прехода и по-специално, на откъсването му с разрушителните функции на социалната промяна. С други думи, ако се разглежда като механизъм, пренасящ елементи, които са доказали своята жизненост в съществуващата система, които имат креативни заложби и при новото качество на социума. Това са елементи, които активно ще участват в съграждането на качеството; процес на пренасяне на социокултурни продукти, които могат да участват в изграждането на ново социално пространство, пренасяне на социални знаци, които могат да слу-

жат като сериозни ориентири в лутанията по време на прехода и т.н.

Наташа Ралева: Вграждането на парадигмата на системното мислене в съвременните социологически и политически теории предполага осмисляне на приоритетите за взаимноизключващи се явления и процеси.

В контекста на историческото развитие *преходът* може да се интерпретира като движение на социалната система (обществото) като историческа категория от един тип структура с присъщата ѝ логика на организация на обществените връзки към друг. Еволюционната траектория на човешкото общество, начертана от Е. Larso, показва в това движение тенденцията към по-високи, разнообразни и сложни равнища на организация на системата. Традиционните представи за характера на обществените трансформации доскоро наместваха прехода в алтернативната схема скок (революция) – постепенност (реформи). В революциите се подчертаваше насилствено-разрушителното им действие по отношение на предишните структури, докато другият преход предполагаше процеса на еволюционно-реформистското изграждане и утвърждаване на новото равнище на организация. Но историческият опит на преходи не отхвърля категорично възможността революционни по своето съдържание и цели промени в социалната система да се постигнат посредством еволюционните методи на цял комплекс от реформаторски усилия. В такъв случай революцията означава не разрыв или скок, а *социалният процес*, който според немския политолог О. Ramstedt, актуализира възможности, заложи в социалната система, но отричащи от съществуващите социални структури. Тя унищожава социалните механизми за редуциране на тези възможности, което придава на реформите скорост и интензивност; освобождава интересите и инициативите на различните социални групи и индивиди, способни да осъществят тези реформи. Приетият подход премахва строгото разграничение между двата традиционни типа социални изменения и противопоставянето на тяхното съдържание. Той търси възможностите на взаимодействие

и взаимодопълването им в нов тип обществена трансформация. Тя предполага революционен по своя характер, но ненасилствен (мирен) преход към нов тип структура на социалната система чрез *организирането* на антисистемните сили (дисфункции, противоречия, социални конфликти и др.) в реформаторски действия при *ограничаване* експанзията на дестабилизиращите фактори.

В хода на този преход социалнополитическата стабилност на системата може да падне до критични граници, определени от най-малката устойчивост на нейните компоненти и инвариантните връзки. Запазването на тази стабилност е поддържането на необходимия хомеостазис за осъществяването на радикални реформаторски действия. За разлика от другите системи, социалните могат да предприемат *позитивни* действия за разрушаване на равнището на равновесие, което не удовлетворява и задържа развитието на социума. Уникална е тяхната способност да се *самотрансформират*, да променят своите цели, практически дейности и структурата на вътрешната си организираност до състояние на непознаваемост. (D. Easton).

В този процес системата като цяло и нейните подсистеми поотделно проявяват способност да реагират конструктивно и съиздателно така, че да регулират (управляват) натиска на промените, който да не прехвърли разрушителните граници на социума. Социалните системи разполагат с широк набор от техники (непознати за другите системи) за гъвкаво реагиране, различни от простата (обикновена) адаптация на променящите се взаимовръзки и включващи социалната инженерия. Той ѝ осигурява спектър от алтернативи за действие в границите на динамичната стабилност.

Социалните системи имат максимална степен на свобода за реструктуриране на своя вътрешен ред, за да посрещнат промяната, която ги заплашва. Когато системата е застрашена от дезорганизация или хаос, когато системоопределящите не могат повече да действат и е очевидно отмирането на системата, нейните компоненти (подсистеми) са в състояние да осигурят един *преходен тип* на система,

в който чрез насърчаване на самотрансформирането и модернизацията се формира нов конституционален ред (структура, норми и цели), фундаментално различен от този на предишната система. Стремешът към бързи и радикални икономически и социални реформи, съчетани с политическа стабилност поставя пред социалната система необходимостта да генерира *лидерство* за онези свои компоненти (подсистеми, взаимоотношения и др.), способни да извършват подобна дейност.

СТАБИЛНОСТ И ДЕМОКРАТИЗАЦИЯ

Добрин Канев: Досега остана встрани едно ключово понятие – *демократизацията*. Важен въпрос за решаване е, кое да е водещото понятие – демократизацията или стабилността, или е възможно тяхното обединение?

Теорията за системите доби особена популярност в социалните анализи поради това, че се опита да разреши една старата дилема: да обедини в един модел на растежа и демократизацията, и повишаването на ефективността, така че да стане възможно тяхното съвместно оптимизиране. В този смисъл тя може да предпостави продуктивни аналитични средства за паралелно изследване на стабилността и демократизацията в условията на прехода от една система към друга.

При всички случаи обаче за едно изследване на стабилността на демокрацията е необходимо да се използва някои от емпиричните и неемпирични теории за демокрацията. При това със стремеж да се съединят максимално двете главни изследователски направления в това отношение: първо, търсенето на *социалните* предпоставки на демократичния консенсус и второ, организационно-теоретичният анализ на възможностите за *институционално* реализиране на народната воля и на партиципацията на гражданите.

Ако използваме обобщената типология на Klaus von Weizsäcker, особено полезни от такава гледна точка биха били някои варианти на бихейвиористските теории (например развиваната от Berelson, Lipset и др. теория за стабилността на

базата на опита на загинали демокрации като Ваймарската република). С такъв анализ могат успешно да се изследват влиянието на фактори като идеологическия догматизъм; формите на социализация и стиловете на възпитание; степен на информированост, образованост, задоволство от определени дейности на системата; готовност за партиципация на различни равнища и др.

Важен би бил и функционалистският подход при теориите за демокрацията, изследващ главно предварителните условия за демокрация с помощта на агрегирани данни. Този подход обръща внимание на такава важна функционална предпоставка за демокрация като социалната диференциация на гражданите (класическия проблем за равенството). Сега често сме склонни да пропускаме или обезценяваме факта (и то не случайно), че всички теории за демокрация са единни в отстояването на тезата за равенството като предпоставка за демокрация. Важни индикатори, които обикновено се сочат, са нивелиращата социална политика, изравняване шансовете за образование, защита на свободата на информация и др. Друга функционална предпоставка е консенсът на гражданите – демократичното общество се характеризира с множество частични конфликти при съгласие по фундаментални въпроси (fundamental essentials). Особена трудност представлява прецизното определяне на "размера" на консенсуса като обща предварителна предпоставка за стабилност.

Ролята на социалните и икономически предпоставки се демонстрира от опита на S. Lipset да открие корелации между социално-икономическите фактори и възможностите за демократично развитие. Този тип изследвания, инспирирани от спора дали формите на западната демокрация са подходящи и приложими за развиващите се страни, би бил плодотворен и в нашия случай. И накрая, съответствието на моделите на организация и на разрешаване на конфликтите в обществото. Такива изследвания също бяха повлияни от опита на Ваймарската република. Теорията за стабилна демокрация на Н. Eckstein, който е един от първите изследователи на организациите и средствата за разре-

шаване на конфликтите в обществото като важна предпоставка за стабилност на демокрацията, стига до извода, че ултрадемократичните форми на Ваймарската конституция не съответстваха на немското общество с неговите парламентаристки организации, докато стабилността на английската система се обяснява с приблизителното съответствие в това отношение.

Мария Йорданова: Визираните теоретични подходи за изследване процесите на стабилността и демокрацията се нуждаят от прецизиране с оглед специфичните особености на прехода. По начало отговорът на въпроса за социалнополитическата стабилност и преходът към демокрация в различните общества и култури е различен. Той се поставя по един начин в системи с утвърдени демократични традиции и по съвсем друг – в условията на преход от една обществена система към друга.

Наташа Ралева: Социалната практика винаги може да изненада не толкова с неочакваността, колкото с непознатостта на формите на своето движение. Вълната на радикална промена в Източна Европа, започнала през 1989 г., очерта особеностите на прехода от тоталитарни към демократични структури на социалната система.

Тоталитарните структури на източноевропейските общества (в разнородностите, сходни с еднотелната диктатура или власт на държавно-бюрократичната партийна номенклатура) се граяха върху пълното (тотално) подчиняване на всички обществени институции, на всички елементи и връзки в системата на йерархично-административния принцип. Най-разпространената негова форма бе идеологико-политическата, монополът се превърна в господстващ тип на отношения, а центърът регламентираше и държеше под строг контрол всички връзки. Монизмът, центризмът и монополизмът неотклонно и закономерно се възпроизвеждаха в качеството на основни (фундаментални) принципи на тоталитарната система. В рамките на системата интегресът – политически или икономически – не се артикулираше в легални форми и отпук, не се легитимираше в социални

конфликти, липсваха и механизми за тяхното разрешаване. Самата система "по дефиниция" не допускаше подобни прояви на самоорганизация и самодейност, тъй като тя признаваше само правото на обществена дейност, което е тотално монополизирано от структурите на власт и управление. Разбира се, абсолютно немислими – от теоретична и практическа гледна точка, са "безконфликтните" системи (общества), независимо от идеологическите им строежи. Но нелегитимността на истинските социални конфликти, а не на подменящите ги псевдоформи, ги прави автоматично политически, т.е. те са такива със самия факт на своето възникване поради това, че в системата няма други отношения, освен тези на власт и управление. Точно затова всички видове потенциални и реални конфликти в икономиката, културата, етнонационалните отношения и т.н. се решаваха посредством различните форми на политико-държавния терор.

От тази изходна позиция преходът към демократичните, плуралистични структури на отвореното общество придобива уникален (експериментален) характер в историческия контекст, тъй като: първо, той не може да се осъществи без демонстрация и отхвърлянето на съществуващите структури. В случая се сменя не политическите режими в рамките на една и съща система, а логиката и организацията на самата съществуваща система.

Второ, липсват исторически отработени механизми за подобен преход. Досегашният опит е натрупан от взаимодествието на авторитарните и демократични структури в средноразвитите общества в периода на индустриалния тип цивилизация (Испания, Португалия, латиноамериканските страни и др.) и трето, практически се оказва невъзможен постепенният, еволюционен преход. Независимо дали промените започват "отгоре", т.е. от висшите органи на властта или "отдолу", т.е. със стихийния масов протест, те бързо се радикализират (понякога неочаквано и за самите участници) и революционизират, тъй като назрелата остър макроконфликт в социалната система създава изходната и основна соци-

алнополитическа предпоставка за ускоряване на промените.

Елена Деведжиева: Най-сложното в преходния период е създаването на механизми за поддържане на стабилността на социума по пътя към желаната цел – демократизацията. Параметрите на стабилността през този период не съвпадат и не могат да съвпадат с тези при развитите демокрации, а, от друга страна, вече не съществуват тоталитарните структури, които са способни да подтискат в определена степен дестабилизиращите фактори.

Наташа Ралева: Ако продължим с особеностите на прехода на източноевропейските страни към демокрация, ще разкрием и някои от силно дестабилизиращите фактори за един относително продължителен период. Става дума за преход, който постави на сериозно изпитание една от основополагащите тези на социалните науки (марксистки или не) за детерминиращата роля на икономическия фактор в отношенията политика-икономика при дълбоки социални трансформации. Историческият опит на западноевропейските общества и на световната цивилизация утвърждава точно този тип взаимоотношения. В техния път към демокрация отначало се създават пазарните отношения с присъщите им характеристики на съзнателност, многовариантност, възможности за свободен избор и т.н., които по-късно се пренасят в политическата практика.

В източноевропейските страни промените в политическата сфера се оказваха изпреварващи за демократизацията на обществото. Може да се твърди, че това явление е закономерен резултат за движението на социалните системи с тоталитарни йерархични структури, изградени на идеологико-политически принцип, тъй като в тях политическите отношения имат всеобхватен характер и практически подменя всички останали вътрешни и междусистемни взаимоотношения. При тези условия промяната в системата неизбежно започва от и в съдържанието на политическата сфера. Радикалността на политическите реформи се превръща в гаранция за характера и дълбочината на икономическите преобразования, което

не отрича съществуването и на обратна силна зависимост. Напредъкът на икономическата реформа, на свой ред, стабилизира политическите промени и осигурява тяхната необратимост. Тя формира новите динамични социални групи и интереси, които са двигател на политическото движение към демокрация. Това налага политическите и икономическите реформи да се извършват паралелно или почти паралелно. Значителният риск от повишаването на социалната нестабилност в този случай е по-приемлив с възможността да се търсят и използват стабилизиращи методи, отколкото допускането на лагове на изоставане и големи асиметрии, които деформират съдържанието на едната или другата реформа и имат непрегсказуеми, взривоопасни последици за прехода.

Но дори проблемът за успоредността на извършваните икономически и политически реформи да получи най-приемливи решения, въпросът за стабилността на прехода остава широко открит. За да се демонаполизира, деетатизира и приватизира структурите на собственост, да се създадат действащи трайни икономически интереси и нов тип взаимотношения между стопанските субекти, т.е. за да се осъществи икономическата реформа е необходим по-продължителен период от време, отколкото създаването на новите политически институти.

Става дума за исторически процес, който може да се ускори, но без нетърпеливите "прескачания" на етапите. Тази несъизмеримост в продължителността на икономическата и политическата реформа създава перманентна неустойчивост за демократичните процеси. Икономическата реформа, която на практика започва от едно "балканско, азиатско равнище" (J. Kohn) в състояние на криза на стопанството и тотален дефицит, е източник на непрекъснато високо социално напрежение, заплашващо крехките демократични институти.

Александър Рангелов: Опасността за стабилността като необратимост на демократичните тежнения в преходния период получават допълнителна енергия от такъв сериозен дефект на тоталитарния политически живот като "безсубект-

ността на промяната". Метафоричното ѝ разбиране означава, че множеството политически формации присъстват в обществения живот с неясен социокултурен профил. Размита е тяхната идентичност, повечето нямат солидна политическа биография, а някои от тях действат направо като фантоми. Дестабилизицията на политическото пространство и вакуума, който оставиха след себе си тоталитарните политически мастодонти трудно се запълват. Изкушението да се постигнат бързи политически резултати с привличането на маргинални слоеве в политическия живот и в бъдеще ще бъде факт с трудно предвидими последици за стабилността на демократичните процеси. Практиката показва, че лесно манипулируеми, те могат да блокират отделни етапи, а някои да се окажат и събоносни за демокрацията.

Политическите формации по време на прехода трябва да се отнасят много внимателно към социокултурни понятия, залегнали в конструкцията на отхвърляната система и въведени в морално-онтологични норми. Стабилността като единство на приемственост и промяна не би била възможна, ако се разкъса връзката на социалното време, тъй като това ще заради общественото съзнание с ценностен nihilизъм. Във всички отношения той би бил пагубен за процеса на демократизацията. Наблюдаващата се загуба на социална ориентация, фрустрацията на личностно равнище и изплуването на маргиналните са детонатори на социалното съгласие.

Мария Йорданова: Въз основа на анализите на различните сфери на системата биха могли да се изведат различни *индекси за стабилност* в процеса на демократизация. Например: *индекс на социално мобилизирано и социалноикономическо и политическо модернизиране*, който да обхваща извършваните се реформи в стопанската сфера (приватизиране, реструктуриране, социална политика), в политическата система – партии, степен на партиципация, на рационална легитимност. Както показва опитът на развиващите се страни, политическото развитие и модернизиране не е равнозначно на демократизиране и стабилност. Затова

те ще се измерват и с индекси като: *индекс на човешките права* (социални, икономически, политически, културни), *индекс на политическа свобода*, на социалната защита, индекс за обхвата и ефективността на демократичните механизми на партиципация и на решаване на противоречията и конфликтите, *индекс на формите и обхвата на държавна намеса в социалния живот*.

Елена Деведжиева: Разбира се, твърде сложно е, но не и невъзможно, да се определи отсъствието на кой от тези индекси повече застрашава стабилността на обществото в преходния период. Струва ми се, че особено значение придобива деформирането на политическия процес чрез изключване от него на някои от групите и подтискане на нейните интереси, към което винаги се стремят политическите сили в борбата за власт в преходния период, както и несъответствието между социалните желания и хода на политическия процес. Заплахата от дестабилизицията на социума стимулира реализирането на вариант на стабилност, свързан с интересите на една от групите, най-пълно възпътвала социалните желания, но стремяща се да подтисне законните интереси на други социални групи или движения. В такива случаи насилието се превръща в метод за постигане на стабилността, но най-често със социално-политически последици, които влизат в противоречие с процеса на демократизация.

Наташа Ралева: Може ли преходът към демокрация в източноевропейските общества да стане само едно закъсняло във времето социално действие, заредено с негативизма на познатото – това, което другите са преживели в различно историческо време? Изстрадана историческа истина е, че повтарянето на стари закономерности в едно ново (модерно) време е болезнен процес. Затова принципно положение за изследването на стабилността по време на прехода с всичките му особености и проблеми в източноевропейските страни е да се изследва стабилниятън на всички онези фактори, които утвърждават демократичната тенденция на развитието и паралелно с това, възможностите на социалния конструктивизъм и собственото социално творчество в посока

на стабилността и необратимостта на демократичните промени.

ПОЛИТИЧЕСКАТА СИСТЕМА И СТАБИЛНОСТТА ПРИ ПРЕХОДА

Наташа Ралева: Уникалността на прехода към демокрация в източноевропейските общества, в т.ч. и в България, отрежда главна роля в този процес на политическата система като целеноставяща, самотрансформираща и съзнателно адаптираща се система. Нейните елементи не са пасивни трансмисии, а имат способността да предвиждат, да еволюират и да действат конструктивно, за да предотвратят смущенията, дестабилизирането или разрушаването на системата.

Тази позиция не плаща дан на стереотипа, който абсолютизира ролята на политическите методи и средства в социалната система и разглежда политиката като единствен регулатор на общественото развитие. Но още Алексис де Токвил отбелязва, че в "строгия" социум партиите са по-необходими, отколкото в демократичното, свободно общество: те са посредникът между личността и държавата. Други посреднически институти в условията на прехода от "строгия" тоталитарен социум към демократично, свободно общество не са формирани или са в началото на създаването си; той остава етап на масовото политическо участие в приемането и осъществяването на решенията за промяна на обществото. Процесът на демасификация, имащ своите обективни основания в развитието на производството (диференциация на технологиите, формите на собственост, организационната и начините на труд) не е заеднеставен. Личностите не се е отделили от масите, не е станала самостоятелен политически субект. Нейната самоидентификация остава затруднена от продължителното доминиране на "моногамните" детерминанти във всички сфери на обществения живот, те я лишават от реален избор и реален изказ на политическата воля. Принципът на *персонализма*, при който системата осигурява преди всичко защитата на индивида в неговите взаимоотношения с държавата и обществото

то, с мнозинството и малцинството, няма база и механизми на своето осъществяване.

Така политическата система със своите главни субекти и механизми се превръща не само в двигател на процесите на демократизация. От всички подсистеми на социалната система, тя се оказва в най-голяма степен способна да организира последиците от поведението на цялата система по начин, който да осигури стабилност на прехода.

Мария Йорданова: А сред най-важните параметри, които поддържат равновесието на социалната система като цяло, са стабилността на самата политическа система и демократичното, ефективно функциониране на правото като фактор на стабилността.

Разкриването на възможностите за стабилност на политическата система изисква преди всичко да се изследват нейните отделни елементи, тяхното място, роля и развитие: държавата – нейната форма, политически режим, основните звена на държавния механизъм, политическите партии поотделно и партийната система като цяло, обществени организации, движения, личността и основните права. При това не просто да се изследват техният статут и функции въобще, а тяхната роля в процеса на промяна – стабилизиращото или дестабилизиращото им влияние.

Добрин Канев: В това отношение може да се стъпи главно върху функционалистките теоретични подходи, тръгнали от J. Parsons и D. Easton, но претърпели го-развитие. Във всеки момент на изследването трябва да се имат предвид и опасностите, които съпътстват този подход – избор на случайни фактори, вкарване на явленията в измислени взаимовръзки, невъзможността много елементи от политиката да бъдат конструирани в система. Към това може да се добави още една специфична за нашия случай трудност – при тоталитарните режими политическата система не може да се ограничи от социалната система, тъй като обществото е напълно контролирано от политиката. Макар по време на прехода тази характеристика да не важи напълно, тя далеч не е изчезнала.

Въпреки това бих предложил да не пренебрегваме възможностите, които се крият в тази теория от аналитична гледна точка. Би било интересно какви резултати би дали например прилагането на схемата input – output, използвана от Easton, Almond и др.

В концепцията на D. Easton ролята на input изразява, първо, най-различните искания (demands) на отделни групи или личности в обществото, отправени към политическата система. За да придобият тези искания сила и политическа действеност, интересите, които стоят за тях трябва да се сумират и обобщят (артикулация чрез съюзи, агрегация чрез политически партии). Тези интереси се съпоровожда от подкрепи (supports), които определят възможностите за тяхното налагане и могат да са материални (например плащане на данъци) и нематериални (например гласуване за политическа партия на избори). В една по-разширена схема Almond и Coleman открояват 4 функции на input: (1) Политическа социализация и рекрутиране (т.е. подготвянето на личности за определени политически функции).

(2) Артикулация на интересите (предимно чрез групи и съюзи);

(3) Агрегация на интереси (предимно чрез партиите); и

(4) Политическа комуникация.

В резултат, процесът на кръгооборота може да се представи приблизително така: Щом определени искания на индивиди и групи са се артикулирали и агрегирани и са намерили израз в определени политически личности, тогава централната политическа система решава за размера и за начина на изпълнение на тези искания. Тази система има според G. Almond три универсални функции: да издава общонародни правила; да провежда такива регулативни действия; да надзирава спазването на изработените правила. Както не е трудно да се види, тези функции като цяло съответстват на трите власти в обществото – законодателна, изпълнителна, съдебна.

Осъществяването на тези функции на централната политическа система води до определени outputs, които могат да се състоят в задоволяване или в незадово-

ляване на поставените към системата искания, а с това и към засилване или отслабване на съпътстващите тези искания подкрепи.

Тези outputs се "преработват" от цялата система и се подават на политическата система отново като inputs. Чрез тази обратна връзка се затваря кръгът и се съобщава на политическата система успехът на нейните решения, предстоящите искания и т.н. Така управляващите (към тях е насочена цялата система) трябва да успеят предварително да уловят определени формиращи се процеси, ако е нужно да ги предотвратят, да модифицират свои решения или пък да се откажат от тях.

Този подход вероятно би дал известни възможности и за изследване на стабилността на политическата система в България. Нейната политическа система в много специфичен вариант се сблъсква с изследваните от Easton проблеми за стабилността като volume stress, т.е. инфлацията от претенции или искания и content stress, т.е. нови политически предпочитания, нови форми на политическо поведение. Всички те в някакъв степен заплашват стабилността на демокрацията. Към това съмнения за тази стабилност добавя самата българска политическа история.

Но за предпочитане е да не се ограничаваме само до теорията за системите, а да се основаваме на един критичен плурализъм на методите, който не трябва да се бърка с електизма. Използването на някои варианти на теорията за системите дава добра възможност за емпирично проникване в определени области на обществената реалност. Не като алтернатива, а като допълваща форма на познанието може да се използва и критично-диалектическият подход. Едно такова свързване дава възможност да се поставят определени системни теории в рамките на една динамична теория на общественото развитие, която би позволила да се анализира и обясни преходът от една обществена система към друга и да се търсят пътищата, прекуите, опасностите за стабилността на социума при тази дълбока социална промяна.

Елена Деведжиева: Ще си позволя в този контекст да вмъкна една констатация на Карл Лъвенщайн. Според него "свободното взаимодействие на плуралистични групи в съответствие с принципите на разделение на властите е същността на стабилното развитие на демократичното общество". Съвременните демократични общества гарантират множество групи и асоциации, свободни да развиват своите собствени интереси и организации. Фактически те предоставят потребностите на цялото общество или на най-значимата част от него.

Мария Йорданова: Стабилността на политическата система е преди всичко *макрополитически* въпрос. И макар че няма обща теория за макростабилността на политическата система, има *легитимността на политическото властване*. Затова и във всички съществуващи модели на политическата стабилност централно място заемат тъкмо концепциите за легитимността (на D. Easton, на Almond/Powell, на H. Linz и др.). Нещо повече, с легитимността в обективен (като принцип за определяне източника на властта и за рекрутиране на субекта на властта) и в субективен смисъл (като убежденост на отделния индивид, че режимът е съвместим със собствените му ценностни представи, като подкрепа на официалната власт отдолу) може до голяма степен да се измерва степента на политическата стабилност. В случая легитимността се разглежда не въобще, а само като необходимо условие и фактор на стабилността на *демократичната* политическа система, т.е. в обективния смисъл ще се има предвид преди всичко демократично легитимиране на държавната власт и на нейните носители. По начало съвременното съдържание на идеята за легитимността, развитата в западните демокрации през XX век, е концентрирано върху демокрацията като система на политическата власт, която противоречи на политическия монизъм, на авторитаризма и тоталитаризма. Или, ако се възприеме Веберовата типология на формите на легитимно господстване, ще става дума за *рационална легитимност*, доколкото този вид легитимност и способността на политическата система за постоянно обновление се

обуславят взаимно. Разбирането на легитимността като основна предпоставка на стабилността придава важно значение на ролята на *националния консенсус* и на *политическата лоялност* към политическата общност за стабилността на режима, а съответно на това – и на необходимостта от обединяваща населението политическа стратегия и възможността за партиципация на различни равнища.

Пряката взаимна връзка между легитимност и стабилност в условията на демокрация изисква механизми за мирно и демократично преодоляване на частична или дори пълна загуба на легитимност. Предизвикването на спокойствие и подчинение с насилие може да стабилизира даден режим, но не и да го направи демократичен. А демокрацията е необходим критерий за стабилността, към която се стреми нашето общество. Демокрацията, разбира се не като идентитет между управляващи и управлявани, а като система за свободно решаване на *конфликтите* по пътя на компромиси и консенсус.

Теоретичните изследвания и политическата практика са в подкрепа на тезата, че насилственото потискане на възникващите в обществото конфликти (вместо механизми за тяхното мирно и справедливо регулиране) натрупва огромен заряд от енергия, чието избухване рано или късно би довело до сътресения и нестабилност – толкова по-големи, колкото по-дълбоки са конфликтите и колкото по-силна е принудата. В същото време всеобхватният стремеж за окончателно решаване на конфликтите, насочено към идеално крайно състояние на човечеството, неминуемо води до тоталитаризъм. Модели за мирно, ненасилствено и чрез постепенни реформи решаване на възникващите конфликти предлагат различните концепции за *политически плюрализъм*. Специално внимание заслужава изследването на плюрализма като принцип на политическата система и като фактор, поддържащ нейното равновесие, на необходимия *консенсус* като бариера срещу дезинтеграция и хаос. И като опит за формулиране на общодемократични, общочовешки ценности, принципи и норми, по които е необходим консенсус, т.е. които да формират един сравнително устойчив и

неконфронтационен сектор на социума. Съществуването на консенсус по фундаменталните въпроси би дало възможност той да се въплъти и в конкретни политически решения като фактор на стабилността и регулативен принцип.

Добрин Канев: Доколкото легитимността и в субективен смисъл се третира преди всичко като нагласа, възглед, съществува добрата възможност тя да бъде анализирана не само на макроравнище, но и на равнище микроданни. Дестабилизирането на политическата система би могло да бъде подсказано и изразено преди всичко от ерозията на подкрепата към тази система от страна на населението. Това може да бъде моделирано с помощта на развитата от D. Easton концепция за политическа подкрепа.

Напоследък наред с традиционните методи, ориентирани към политическите институции, конституционния ред и правните системи, все повече се налага анализът на *политическата култура*. В много случаи той дава възможност за по-тънко разбиране на конкретни политически процеси, както и на възможни прогнози. А в преломни ситуации, каквито сега съществуват в България, в някои аспекти политико-културният анализ може да има по-голямо значение от чисто институционалисткия подход. Именно той дава знания за функционално необходимите за стабилността и за "насочващата промяна" на системата ценностни убеждения, възгледи, норми на поведение и процеси на социализация.

За повишаване използваемостта на концепцията за политическата култура в рамките на теория за политическата стабилност, известните политолози G. Almond и S. Verba въведоха проблема за съответствие на политическата култура и политическата структура. Това означава, че политическата стабилност е възможна, когато политическата култура и политическата структура до голяма степен са в съзвучие, разбирано в смисъла на динамично равновесие, при което регулативните капацитети на системата са достатъчни да преработят промяната на частични области, без да се постави под

заплаха цялото. От това предположение тръгва директен път към концепцията за стабилна демокрация, опираща се на въведеното от същите автори понятие за "гражданска култура" (civil culture). Непосредствена е връзката и на концепцията за политическата култура с проблема за стабилността на демокрацията на базата на третирания вече ключов проблем за приемане на системата (system acceptance). Пример за използване на тази концепция може да бъде предложената наскоро схема на немския учен F.U. Parpi. Известните още от T. Parsons четири основни обществени подсистеми се поставят от гледна точка на политическата култура в по-особена взаимовръзка. По отношение на *социалната общност* се изследва проблемът за "националната идентичност" като основа на (стабилността на) всяка политическа система. В областта на *икономиката* се търси "специализирана подкрепа" (D. Easton) чрез задоволяване на определени материални потребности и искания. В *политическата сфера* се обръща особено внимание на легитимността на политическата система. А в *социокултурната сфера* ударението е върху политико-културната вкорененост на демократичните норми. Всичко това се разглежда в многократно осигурена с обратна връзка динамична цялостна взаимовръзка, която не изключва напрежение, кризи, дестабилизация, а в последна сметка и разрушаване на системата.

Следователно, необходима е функционална оценка на цялостната система, т.е. изводи за вътрешната функционална способност на политическата система, за нейната спойка, за нейната стабилност,

за предполагаемата продължителност на живота ѝ. Тук се разкриват съществуващите евентуално вътрешни противоречия, например между политическата култура на едно общество и структурите на политическата система, както и заплашващите системата конфликти между отделни групи, кризи на легитимността, недостатъчно съответствие на поставените като inputs искания спрямо outputs и т.н.

Наташа Ралева: Нашият разговор показва наличието на разнообразни, разнопосочни, с различна сила и обхват дестабилизиращи фактори, които влияят върху процесите на демократизация и поставят остро проблема за гарантиране условията на прехода. Това е толкова по-необходимо, когато става дума за прехода от тоталитарната форма на социална еднородност към демократичните структури, които предполагат многомерността, спонтанността и конфликтността в социалната система. Овладяването на деструктивните сили, на реалните и потенциални конфликти и напрежения опира до възможността (начините, средствата, формите) да се организира социалнополитическа стабилност на прехода, която да запази новосъздадените крехки демократични институти и да осигури перспективата на радикалните промени.

Добрин Канев: В този контекст нашата дискусия само се опита да постави някои проблеми на стабилността в условията на прехода и да потърси подходящи подходи в съвременната политическа наука за продуктивен анализ. Тя остава открита като тематика с покана за разширяване на кръга на участниците.